

DE NIEUWE KOERS

27 maart 2024

Sjoerd Wielenga

Erik Borgman: 'Ik werd in mijn leven steeds weer gevonden'

Gevoelig, angstig en dyslectisch vertrok een jonge Erik Borgman naar de katholieke mavo. Inmiddels is hij als lekendominicaan en hoogleraar een belangrijke stem in het publieke debat. "Als kind had ik het gevoel dat ik was uitverkoren om iets te zeggen in het leven."

Exodus 2:3-5: 'Toen ze geen kans zag haar zoon nog langer verborgen te houden, nam ze een mand van papyrus, bestreek die met pek en teer, legde het kind erin en zette de mand tussen het riet langs de oever van de Nijl.'

“Ik was een bangelijk kind. Als kleuter moest ik huilen om de afloop van sprookjes, ook als die zogenaamd goed afliepen. Dat de boze wolf aan het einde van het verhaal werd opengereten, vond ik vreselijk. Ik mocht dan bij de juffrouw op schoot zitten. Omdat ik anders dan anderen reageerde, begrepen mensen me niet altijd. Mijn moeder vond het geen probleem als ik met poppen speelde, maar mijn oma vond dat belachelijk. Maar ik deed het toch; in die zin was ik dus níét bang.

Ik had een veilige, maar niet zachtzinnige jeugd. Mijn ouders hadden oog voor me; ook voor het schrikachtige van mij. Als ik verdrietig of stil was, werd ik op schoot genomen. Maar ze overdreven niet; ze deden er niet alles aan om te voorkomen dat ons maar iets overkwam – zoals ouders tegenwoordig nogal eens proberen bij hun kinderen.

Ik was de oudste, ik had twee broertjes onder me, en kom uit een *lower middle* class milieu. Van onze familie was ik de eerste die naar de universiteit zou gaan. Mijn opa's waren arbeiders en mijn ouders gingen naar de mulo [Meer uitgebreid lager onderwijs], die mijn vader vanwege de oorlog niet afmaakte. Na allerlei avondstudies werd hij souschef van de hypotheekafdeling van een verzekeringsmaatschappij. Toen wij ouder werden, werkte mijn moeder op een schooladministratie.

Hun huwelijk was onrustig begonnen: toen ze na zeven jaar verloving vanwege de woningnood nog steeds geen huis hadden, trouwden ze en trokken in bij mijn oma in Amsterdam. Daar ben ik geboren, in een grootstedelijk katholiek milieu. Kerk en geloof waren vanzelfsprekend, maar niet dwingend of onderdrukkend. Mijn ouders hadden elkaar ontmoet op de katholieke dansschool, maar gingen niet per se naar de katholieke bakker. Ik behoor tot de laatste generatie die het volkscatholicisme heeft meegemaakt. In de nieuwbouwwijken in Amsterdam en Utrecht waar we kwamen te wonen, zag ik katholieke kerken verrijzen én verdwijnen.

Ik vond het leuk in de kerk. In de katholieke liturgie gebeurt van alles, er is van alles te zien. Wat dat betreft is het goed dat ik niet protestants was. Thuis bespraken we het wereldgebeuren en de kerkelijke ontwikkelingen. Het was de tijd van het Tweede Vaticaans Concilie. Er was een open sfeer, waarin ik gestimuleerd ben om het leven te ontdekken.

Op de lagere school bleek dat ik licht dyslectisch ben en niet goed kon spellen en hoofdrekenen. Daarom ging ik naar de – uiteraard katholieke – mavo [Middelbaar algemeen voortgezet onderwijs]. Ik leed daar niet, maar de kinderen waren niet mijn types. Ze vonden het niet leuk om dingen te leren; je kon beter voetballer worden. Mijn klasgenoot Hans van Breukelen is dat ook daadwerkelijk geworden, trouwens. Ik werd niet gepest, maar ik was een buitenbeentje. Ik kon niet makkelijk omgaan met de heftigheid en gewelddadigheid van anderen. Op een rare manier voelde ik me altijd bijzonder: alsof ik ook een beetje was uitverkoren. Dat ik niet was als de ander gaf me het gevoel dat ik iets te doen of te zeggen had in het leven. Of ik eenzaam was? Jazeker! Maar het werd niet larmoyant of zielig.

Na de mavo kon ik de havo [Hoger algemeen voortgezet onderwijs] overslaan en in één keer naar het atheneum [Voortgezet algemeen onderwijs voor 12-18-jarigen – met voorbereidend wetenschappelijk onderwijs]. Daar ging er een wereld voor me open. Ik las literatuur en zat met gelijkgestemde leerlingen in de klas. Ineens wist ik wat ik gemist had.

Ik heb in mijn leven sterk het idee gehad dat ik steeds gevonden werd, zoals Mozes door de dochter van de farao gevonden werd in zijn biesenmandje. Allerlei dingen overkwamen mij onverwacht: door verhuizingen veranderde ik regelmatig van school. Ik mocht van de mavo in één keer naar het atheneum. Ik zou in Utrecht studeren, maar ging toch naar Nijmegen.

Alles pakte positief uit: het was genade op genade. Het toeval bedreigde me niet, maar het onverwachte was een geschenk dat me toeviel. Evenals dat er altijd mensen waren die zich voor mij interesseerden: ik was een ongewoon kind, maar er was altijd wel een onderwijzer of andere zorgzame volwassene die op het juiste moment zag wat ik nodig had en wat ik kon. Ik hoefde daar zelf niets voor te doen, zij namen het initiatief. Ze vonden mij.

Dat de genade vooruitgaat, is voor mij een belangrijk theologisch punt. Pas als je dankzij die genade de ruimte krijgt, kun je zelf iets doen. Het is dus niet omgekeerd: je hoeft niet eerst te bewijzen dat je mag bestaan. Nee, Gods genade gaat voor je uit. Je wordt uitgenodigd om óók te komen. Ik ben heel nieuwsgierig en ervaar de wereld als een uitnodiging. Dat de wereld zinvol is en begrepen wil worden door jou is een oervorm van religiositeit die mij nooit verlaten heeft. Religie is dus geen zingeving; ik kan de wereld geen zin geven. Het is omgekeerd: de wereld is er en doet een appel op jou en daarop ingaan geeft jou zin.”

Exodus 2:11-15: Hij keek om zich heen en toen hij zag dat er niemand in de buurt was sloeg hij de Egyptenaar dood.

“Toen ik 16 jaar was, zag ik een film over een napalmbombardement in Vietnam. Door mijn bangige aanleg vond ik het verschrikkelijk om te zien. Maar ik keek voor het eerst niet weg. Ik was – en ben – gevoelig voor andermans leed. Daarom zijn het kwaad en het lijden een centraal thema in mijn theologie. In het kerkboekje voor kinderen dat ik had, zag ik hoe Jezus gegeteld werd. Ik kan het zo weer voor de geest halen. Het is voor mij essentieel dat het christendom het lijden serieus neemt en daar God niet buiten laat!

Dat Christus kwam om de wereld te redden, betekent dat de bevrijding van het kwaad al begonnen is. Christus heeft het kwaad verslagen met Pasen. Maar wat is verslagen? Er gaan toch nog steeds mensen kapot aan het kwaad? Het christelijke antwoord is: we lopen niet vast in het kwaad; dat heeft niet het laatste woord. En in Christus draagt God ons, ook te midden van het kwaad. Daarom vertrouwen we erop dat het op een of andere manier goed afloopt en moeten wij zorg hebben voor wat nog níét goed is. Dat Christus het kwaad heeft overwonnen, relativeert je eigen verantwoordelijkheid. Ik zeg weleens: we zouden een T-shirt moeten maken met de tekst van Johannes de Doper: *‘Ik ben de Messias niet!’* Want wij kunnen de wereld niet redden, maar dat hoeft ook niet. De wereld is al gered, wij kunnen meedoen.

In mijn afgelopen kerstpreek vertelde ik over een vluchtelingenkind dat in Nederland geboren is, maar zijn ouders hadden hem niet durven inschrijven, bang om te worden uitgezet. Hij bestaat dus niet, maar – zei ik in die preek – zijn naam stond wel gegrift in Gods handpalm. Het gebeurt me bijna nooit tijdens het preken, maar nu schoot ik vol.”

‘Christenen zouden een T-shirt moeten laten maken met de tekst: “Ik ben de Messias niet!” Wij kunnen en hoeven de wereld niet te redden’

Ex 15:22: En zij trokken uit tot in de woestijn Sur, en zij gingen drie dagen in de woestijn, en vonden geen water.

“Als student en promovendus was ik al snel een jonge, veelbelovende theoloog. Daarom werd ik nog voor mijn promotie voorgedragen voor een docentschap dogmatiek aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Voor zo'n benoeming is toestemming van de bisschoppen nodig, maar de bisschoppenconferentie keurde de benoeming niet goed. Dat voelde als een afwijzing en kwam hard aan, ook omdat de héle bisschoppenconferentie erbij betrokken was. Waar kon ik nog terecht?

De achtergronden zijn nooit helemaal duidelijk geworden. Ik was actief voor de progressieve Acht Mei Beweging, die niet in lijn was met waar de bisschoppen voor stonden. Het was sowieso het hoogtij van de polarisatie in de Nederlandse katholieke kerk. Het formele argument was dat ik een leerling van Schillebeeckx was en de bisschoppen graag een ander geluid wilden.

Het was pijnlijk, maar ik had een innerlijke zekerheid: ik heb niets verkeerd gedaan. Na de afwijzing had ik drie mogelijkheden: ik kies een ander vak, ik ga emigreren of ik word protestant. Ik heb geen van drieën gedaan en had vertrouwen dat het goed zou komen. Dat bleek ook toen ik door de dominicanen werd opgevangen: zij namen mij in dienst. Weer zo'n moment van gevonden worden. Ik werd, als niet-kloosterling en gehuwde, lid van de dominicanenorde. De wereld van de religieuze ordes heeft een heel andere sfeer dan het soms nogal formalistische van de bisschoppelijke kant van de kerk. Informeler: vrijwel iedereen noemt elkaar bij de voornaam en wij vloeken ook weleens. Als je mij vraagt wie ik ben, zeg ik: één: katholiek theoloog, twee: dominicaan en drie: ouder, grootouder en echtgenoot. Al het andere komt daarna.

Toen ik jaren later, in 2007 – via een constructie waarbij geen toestemming van de bisschoppenconferentie was vereist – hoogleraar werd, dacht ik: nu klopt het weer. Helder is dat Onze Lieve Heer geen volmaakte kerk heeft gewild. Waarom eigenlijk niet? Het antwoord is natuurlijk omdat ik er in dat geval zelf niet bij zou kunnen horen. Het is logisch dat ook in de kerk klootzakken, machtswellustelingen en ploerten zitten.”

Ex 15: 27: Toen kwamen zij te Elim, en daar waren twaalf waterfonteinen, en zeventig palmbomen; en zij legerden zich aldaar aan de wateren.

“De liturgie is voor mij altijd een oase geweest. De regelmaat ervan, ook al heb je er geen zin in, maar ook het vieren: je prijst God, ook al voel je je misschien niet fantastisch. En elke keer zeg je: ‘Het was weer niets; kyrie eleison.’ Om vervolgens toch opgebeurd de deur uit gestuurd te worden met de boodschap: ‘Probeer het nog maar een keer opnieuw.’

Door gewoon deel te nemen, word je meegenomen. Het mooie is: de liturgie is er al en je neemt deel. Protestanten redeneren vaak andersom: de liturgie bestaat omdat mensen samenkomen. Katholieken geloven dat de liturgie er al is en jij daarin mag meedoen. De lichamelijke in de liturgie – staan, zitten, buigen – zorgt ervoor dat je meegenomen wordt. Denken en praten kan ik zelf ook wel, maar vieren dat God met ons is, daar hebben we elkaar en daar hebben wij gebaren en geuren en kleuren voor nodig. Protestantenvieren zitten te

veel in hun kop en hebben de neiging om alles toe te lichten, dominees die uitvoerig uitleggen waarom ze een kaars aansteken. Hállo! Dóé het gewoon en laat het gebaar spreken!”

‘Denken en praten kan ik zelf ook wel, maar vieren dat God met ons is, daar hebben we elkaar, gebaren, geuren en kleuren voor nodig’

Ex 4:10: Neem me niet kwalijk, Heer, maar ik ben geen goed spreker.

“Mijn probleem is omgekeerd. Ik weet dat ik over mensen heen kan lopen; ik kan met autoriteit iedereen plat praten. Dat wil ik niet en daarin zit mijn onzekerheid. Wanneer ga je te ver en moet je stoppen? Wanneer zeg je: ‘Ik weet het ook even niet?’, terwijl je het wel denkt te weten, maar mensen de ruimte wilt geven? Ik kan soms slecht inschatten wat andere mensen nodig hebben. Zelf heb ik geen groot ego. Als blijkt dat een door mij aangedragen oplossing niet goed is, verruil ik ’m graag voor die van een ander. Ik zie daarom soms slecht dat mensen hun eigenwaarde halen uit het feit dat gebeurt wat zij voorstelden.

Mijn eigen grote valkuil is dat ik altijd de slimste wil zijn. Sterker, ik ben zo arrogant dat ik denk te weten dat ik ook daadwerkelijk de slimste ben en vind dat ik het niet eens aan anderen hoeft uit te leggen.” Hij lacht. “Als anderen zich zo gedragen als ik nu doe, vind ik dat heel irritant.”

Exodus 3:2 En de Engel des HEEREN verscheen hem in een vuurvlam uit het midden van een braambos.

“Jaren geleden liep ik vlak voor pinksterzondag op een Waddeneiland door de duinen, Ik moest die zondag preken. Ik zag overal kale doornstruikjes. Ineens realiseerde ik me: Pinksteren is dat ál die struikjes brandende braambosjes zijn. God is één, maar Gods Geest is overal. Toegang tot Hem is overal mogelijk. Dat besef voelde voor mij als een spirituele ervaring, zoals Mozes gehad moet hebben.

Toen Mozes God ontmoette in het brandende braambos, zei God dat Hij het lijden van zijn volk kende en dat Hij was afgedaald om het te redden. God incarneert in de wereld, het gaat om een lichamenlijk kennen: Ik ben erbij en het gaat Mij aan. Vervolgens: er moet iets aan gebeuren. En drie: jij, Mozes, moet daar een rol in spelen. Die combinatie speelt een grote rol in mijn bestaan. Er wordt een appel op je gedaan, ik heb een rol te spelen omdat de plaats waar ik sta heilige grond is. Ook al lijkt het nergens op, maar omdat God aanwezig is, is de grond heilig. In deze ruimte kunnen wij het uithouden en kunnen wij handelen.”

‘Mijn eigen grote valkuil is dat ik altijd de slimste wil zijn’

Deuteronomium 34:4 Dit is het land dat Ik Abraham, Izak en Jakob gezworen heb, zeggende: Uw zaad zal Ik het geven. Ik heb het u met uw ogen doen zien, maar gij zult daarheen niet overgaan.

“Wij doen hier – in de kerk naast mijn huis – dagelijks het getijdengebed. Vast onderdeel is het bidden voor de overledenen. Ik geloof inderdaad dat wij na de dood opgevangen worden in Gods hand. Daar vallen wij niet uit, ook al kunnen we zelf niet over de grens van de dood heen kijken. We zullen verenigd worden met de mensen die we kwijt zijn en er is herstel: de mensen die vermoord zijn of die niet tot volwassenheid zijn gekomen, overleden kinderen of slachtoffers van mensenhandel, zij zullen hersteld worden en God zal alle tranen van onze ogen wissen.

Tegelijkertijd: het beloofde land is niet alleen maar toekomstverwachting. Het is geen zwitserlevengevoel, het ideale leven na je pensioen. Het koninkrijk is niet ‘Het moet nog allemaal komen’. Want we zijn er al in opgenomen; het is al onder ons. Daar zie je iets van als je je realiseert dat schepselen elkaar in stand houden. Het ene schepsel kan niet bestaan zonder het andere. We worden beschermd met deuren van hout, muren van steen, balken van ijzer: ook die grondstoffen worden ons gegeven. We worden in een omvattend ecologisch verband gevoed en beschermd. Daarin is het koninkrijk van God aanwezig, ook al is het nog niet volmaakt en helemaal openbaar. Het koninkrijk is als een jazzorkest: uit de chaos ontstaat iets moois en de muzikanten gunnen elkaar in dat spel de ruimte: nu de een, dan de ander. En als het koninkrijk komt, worden we gedragen door Christus’ aanwezigheid.

Of ik na mijn dood een katholieke begrafenis wil? Ja! Absoluut! Ik heb weleens gedacht – als je alles in de kerk ineens ziet storten – wie gaat ons nog fatsoenlijk begraven? Nu heb ik contacten genoeg, dus dat zal geen probleem zijn, maar toch. Het is voor mij heel belangrijk dat ik word toevertrouwd aan de aarde in het geloof dat ik daaruit ook weer opsta: uit stof zijn we gemaakt, tot stof keren wij terug, uit stof zullen wij opstaan. Juist als ik zelf niets meer kan doen, hoop ik dat ik door de ritualiteit van mijn eigen traditie word omgeven en gedragen in de ruimte van God, die mijn leven lang mijn thuis was.”

Erik Borgman (67) woont als lekenDominicaan in Utrecht en is hoogleraar theologie in Tilburg. Zijn boek *Alle dingen nieuw. Een theologische visie voor de 21e eeuw* (KokBoekencentrum) werd verkozen tot Beste Theologische Boek 2019/2020. Hij is getrouwd en heeft twee volwassen dochters en twee kleinzoons.